

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159:351.745.5

Цільмак Олена Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики і судової медицини Одеського державного університету внутрішніх справ

ФУНКЦІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНІСНИХ УСТАНОВОК ПРАЦІВНИКІВ ОВС ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Здійснено аналіз функцій життєдіяльнісних установок працівників ОВС із позиції психології. Обґрунтовано наявність таких типів установок, як особистісна, діяльнісна, соціальна та об'єктна, а також розкрито види кожної з них.

Ключові слова: функції; життєдіяльнісні установки; працівник ОВС; особистісна установка; діяльнісна установка; соціальна установка; об'єктна установка.

Працівники правоохоронних органів повинні бути високоморальними фахівцями, взірцями правової та моральної культури, справедливо обстоювати й захищати права та законні інтереси громадян. Однак реалії сьогодення свідчать про те, що система професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в ОВС, а також система професійно-психологічного супроводження правоохоронної діяльності, не відповідають еталонному зразку, потребують коригування й удосконалення.

В умовах неспинного технологічного прогресу проблеми психології життєдіяльнісних установок набувають важливого значення. Науковці, вивчаючи особливості розвитку особистості, дійшли висновку, що установка має вирішальне значення для дійової складової її поведінки. Установки диктують індивідові

орієнтири в його соціальному середовищі, сприяють пізнанню навколишнього світу, організують і поліпшують його адаптацію до умов життєдіяльності. Вони забезпечують тісний взаємозв'язок між пізнанням та емоціями, пізнанням і поведінкою, а також визначають стратегію соціальної взаємодії.

Останніми роками вчені дедалі більше уваги приділяють питанням прогнозування певних людських стереотипів поведінки шляхом визначення їх провідних життєдіяльнісних аксіом і норм, що в комплексі становлять життєдіяльнісні установки. На нашу думку, усі життєдіяльнісні установки можна класифікувати залежно від типів, видів і підвидів. Зазначені установки можуть бути таких типів: **особистісна, діяльнісна, соціальна та об'єктна**. Водночас ці типи складаються з певних видів життєдіяльнісних установок. Отже, до особистісних – егоцентричні, інтрапсихічні, психофізіологічні, загальнокультурні, такі, що зберігають здоров'я; до діяльнісних слід включити: професійні, пізнавальні, творчі, побутові; до соціальних – суб'єктивного ставлення та суб'єктивної взаємодії; до об'єктних – матеріальні, духовні. [1].

Саме така структуризація життєдіяльнісних установок (залежно від суб'єктивного ставлення особи до себе, інших, діяльності, об'єктів матеріального та духовного світу) сприятиме підбору психодіагностичного інструментарію в напрямках мети дослідження, прогнозуванню вчинків особи та їх коригуванню.

Роль і значення типів, видів та підвидів установок індивіда визначається завдяки функціям (від лат. *functio* – виконання роботи). Вивченню класифікації функцій установок присвятили дослідження такі вчені, як: О. Г. Асмолов, Дж. Брунер, В. Мак-Гуайр, Д. Кац, М. Сміт, М. Е. Торшинін, Р. Уайт, Д. М. Узнадзе, В. О. Ядов та ін.

Д. Кац у праці «Функціональний підхід у дослідженні атитюдів» досить ґрунтовно виклав основні функції установки, а саме: 1) the instrumental function – інструментальна, пристосована, або утилітарна – запозичена з біхевіоризму й теорій навчання; 2) the ego-defensive function – его-захисна, що полягає в механізмах захисту (запозичена в З. Фрейда та його послідовників); 3) the value-expressive function – ціннісно-виразна, що надає можливість усвідомити власні цінності та уявлення про себе (запозичена з психології особистості); 4) the knowledge

function – функція знання, пізнання дійсності (запозичена з гештальт-психології) [2, с. 163–204].

Перелічені функції, на думку Д. Каца, не можуть існувати ізольовано один від одного, їх не слід розглядати як взаємовиключні або альтернативні [2, с. 170]. Згідно з його концепцією, перша та четверта функції регулюють зовнішню поведінку індивіда (власне їх розмежування є умовним), а друга й третя – внутрішні психологічні процеси особи. Теорія зазначеного науковця, на думку П. М. Шихирева [3], акцентує увагу на необхідності врахування під час дослідження установки обох її аспектів – індивідуального та соціального.

Серед **функцій смислових установок** Д. М. Узнадзе виділяє: 1) *інструментальну* (завдяки їм індивід долучається до системи норм і цінностей соціального середовища); 2) *самозахисту* (вони допомагають зберегти особі статус-кво в напружених ситуаціях); 3) *ціннісно-експресивну* (сприяють самоствердженню особи); 4) *пізнавальну* (полягають у прагненні особи систематизувати особистісні знання, норми або цінності та їх сенс [4]).

М. Є. Торшинін [5] **функціями соціально-психологічних установок** вважає такі: 1) пристосування (передбачає необхідність забезпечення максимально сприятливого становища людини в соціальному середовищі, зокрема, позитивна установка пов'язана зі сприятливими стимулами, негативна – негативними); 2) енергозахисту (потреба в забезпеченні внутрішньої цілісності особистості). Так, негативні установки виникають щодо тих людей, дії яких можуть стати джерелом небезпеки для цілісності особистості. Джерелом негативної установки людини може також бути негативне ставлення до неї; 3) ціннісно-виразну (пов'язану з потребами в особистісній стійкості); 4) організації світогляду (необхідність отримання як наукових, так і буденних знань про світ) [5].

Отже, дослідники Д. Кац, В. Мак-Гуайр, М. Сміт, Дж. Брунер та Р. Уайт сформулювали такі **функції установок особистості**:

1. Его-захисна функція. Через захисні механізми раціоналізації або проєкції вона надає можливість суб'єктові: а) упоратися зі своїм внутрішнім конфліктом і захистити власний Я-образ, Я-концепцію; б) протистояти негативній інформації про себе або значущих для нього об'єктів (наприклад, групі меншин);

в) підтримувати високу (низьку) самооцінку; г) захищатися від критики (чи застосовувати її проти критика).

Ці установки є похідними від внутрішніх потреб особистості щодо об'єкта, на який спрямовані. Їх не можна змінити шляхом стандартних підходів, зокрема таких, як забезпечення особи додатковою інформацією про об'єкт, на який спрямовано установку. Наприклад, на думку Т. Адорно, Е. Френкель-Брунsvік, Д. Левінсова [6], етнічна ворожість розвивається з огляду на его-захисну причину.

2. Ціннісно-експресивна функція та функція самореалізації передбачає емоційне задоволення й самоствердження, пов'язана з найбільш комфортною для індивіда ідентичністю, що є водночас засобом суб'єктивної самореалізації. Ця функція дає змогу людині визначити: а) свої ціннісні орієнтації; б) тип особистості, до якого вона належить; в) те, ким вона власне є; г) стосовно чого виявляє прихильність чи, навпаки, неприязнь; д) ставлення до інших людей; е) ставлення до соціальних явищ.

Цей вид вираження установки спрямований здебільшого на утвердження справедливості саморозуміння й менше орієнтований на чужі думки. Наявність в особі установки дає змогу підтримувати або виправдовувати власну поведінку. Дослідники когнітивного дисонансу вважають, що людина сама формує установки, щоб виправдати власну поведінку.

3. Інструментальна, адаптивна або утилітарна функція допомагає людині: а) досягати бажаних цілей, наприклад нагороди, та уникати небажаних результатів, зокрема покарання; б) виробити уявлення про співвідношення цих цілей і способи їх досягнення на основі попереднього досвіду; в) пристосуватися до оточення, що є основою для його поведінки під час майбутньої трудової діяльності.

Люди виявляють позитивні установки відносно тих об'єктів, що задовольняють їх бажання, а негативні – стосовно тих, які асоціюються з фрустрацією або негативом. Ці установки можуть змінюватися, як уважає Х. С. Кельман [6], у разі трансформування ставлення особистості до значущих об'єктів, специфіки сприйняття позицій інших.

4. Функція систематизації та організації або економії знання допомагає людині набути тих норм і сформувати ті вихідні положення, відповідно до яких вона спрощує (схематизувавши), організовує, намагається зрозуміти й

структурувати свої суб'єктивні уявлення про навколишній хаотичний світ, тобто конструює власну картину (образ, бачення) того, що її оточує. Вона полягає у формуванні спрощеного сприйняття та чіткого практичного управління поведінкою стосовно тих чи інших об'єктів. Люди зазвичай групують різні явища та феномени в умовні категорії та узагальнюють стосунки всередині цих абстрактних категорій. Зазначені стереотипи й переконання конституюють світ установок особистості.

Отже, науковці залежно від типів і видів установок виокремлюють певні функції, що їх забезпечують. Водночас слід уточнити та розширити межі функцій виділених нами вищезазначених типів, видів і підвидів життєдіяльнісних установок відповідно до тієї ролі й значення, що вони забезпечують у життєдіяльності працівників ОВС. Це власне й становитиме мету нашої статті.

Життєдіяльнісні установки формуються завдяки обраним нормам та аксіомам власної життєдіяльності й мають певне спрямування. На нашу думку, установка – це суб'єктивний вибір та прийняття за основу власної життєдіяльності світоглядних аксіом і норм.

Виникнення, фіксування або зміна життєдіяльнісних установок відбувається протягом усього життя людини, а їх переосмислення – під час соціалізації, адаптації, професійного становлення, вікових і ролевих криз, тобто в періоди кількісних та якісних змін у її психіці під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Вивчаючи життєдіяльнісні установки працівника ОВС, можна встановити ступінь його професійної та особистісної деформації, що дає змогу своєчасно вжити психопрофілактичних заходів.

Отже, **особистісні життєдіяльнісні установки** є підґрунтям цілісності індивіда. Вони взаємопов'язані з діяльнісними, соціальними та об'єктивними установками й спрямовують працівника ОВС на певний шлях його індивідуального розвитку, забезпечують збереження життєдіяльності організму; оцінку й прийняття власного «Я»; пристосування організму чи його окремих органів до змінених умов середовища; самопізнання й осмислення власних дій, особливостей характеру та поведінки, власної життєдіяльності; самоконтроль; самореалізацію й самоствердження

тощо. Особистісні життєдіяльнісні установки працівника ОВС виявляються в таких їх функціях:

самозбереження – пов'язана зі збереженням власного «Я», життєдіяльності організму працівника ОВС;

адаптивна (adaptation – пристосування) – забезпечує пристосування працівника ОВС до змінених умов життєдіяльності;

рефлексивна (від лат. reflexio – звернення назад, відображення) – передбачає самопізнання, осмислення працівником власних дій;

самооцінна – забезпечує оцінку власного «Я», особливостей характеру та поведінки, власної життєдіяльності;

саморегулятивна – спрямовує на досягнення оптимального стану психічного та фізичного здоров'я працівника ОВС, утримання себе в межах загальноприйнятих норм, стримування та коригування власних емоцій, особливостей характеру, поведінки;

самовдосконалення – передбачає самопізнання працівника ОВС, самокоригування та систематичний розвиток;

самореалізаційна – забезпечує реалізацію працівника ОВС як особистості;

самоствердження – зумовлює ствердження працівником себе як особистості, надає йому відчуття власного значення;

самоприйняття – забезпечує здатність розпізнавати суб'єктивні образи, сприймати себе, власне «Я».

Соціальні установки мають вирішальне значення в процесі соціалізації та соціальної життєдіяльності працівника ОВС. Вони зумовлюють намагання навмисно поводитися певним чином. Хоча вони не завжди однозначно визначають поведінку працівника, однак зв'язок між ними та наміром поводитися певним чином, безперечно, існує. **Соціальні життєдіяльнісні установки** визначають соціальне буття працівника ОВС. Вони, як й особистісні установки, також забезпечуються певними функціями, серед яких слід виділити:

гносеологічну (з грец. gnosis – знання, logos – навчання) забезпечує процес пізнання працівника ОВС у системі «суб'єкт – об'єкт»;

перцептивну (від лат. perceptio – сприйняття та socialis – громадський) – визначає сприйняття, оцінку й розуміння працівником ОВС соціальних об'єктів (інших осіб, різноманітних груп, соціальних явищ тощо);

емотивну – передбачає емоційну оцінку працівником ОВС інших осіб та виявляється в його переживаннях стосовно власних стосунків із навколишнім світом;

інтерсуб'єктну – визначає тип ставлення працівника ОВС до інших людей (альтруїстичний, егоцентричний, асертивний, дисгармонічний, керівний, комфортний, взаємодії, залежний, споживчо-корисливий, ворожий, антисоціальний, кримінальний тощо);

адаптивну – забезпечує пристосування працівника ОВС до загальноприйнятих у соціумі норм та правил поведінки, здатність розпізнавати образи зовнішнього світу, а також ефективно впливати на середовище;

інтегративну (від лат. *integrum* – ціле, *integratio* – відновлення, заповнення) – зумовлює успішну соціалізацію працівника ОВС;

конативну – забезпечує орієнтування працівника ОВС на соціум;

методичну – визначає вибір працівником ОВС засобів, методів і прийомів для соціальної взаємодії (правомірних – неправомірних, адекватних – неадекватних);

регулятивну – забезпечує регуляцію соціальної взаємодії працівника ОВС у конкретних умовах життєдіяльності, запобігає виникненню умов, що призводять до міжособистісних конфліктів.

Соціальні життєдіяльнісні установки допомагають працівникові пристосуватися до навколишнього соціального середовища, ефективно взаємодіяти з ним, розвиватися та самовдосконалюватися. Однак працівник ОВС, як і кожна людина, набуває свого соціального значення й статусу тільки завдяки діяльності, яку він виконує. Саме від діяльнісних установок залежить чи реалізує себе працівник ОВС як особистість, чи, навпаки, деградує. Діяльнісні установки працівника ОВС передбачають такі функції:

гносеологічна – забезпечує професійне, творче, побутове пізнання;

акмеологічна – пов'язана з професійним становленням та розвитком працівника ОВС як фахівця, визначає його професіоналізм;

ціннісно-оцінна – визначає тип ставлення працівника ОВС до діяльності (сумлінне, тобто таке, що відповідає всім чинним

нормам, або недостатньо сумлінне, несумлінне, байдуже, халатне тощо);

самореалізації – забезпечує реалізацію працівника ОВС як професіонала шляхом досягнення певних професійних результатів через професійне зростання, кар'єру;

емотивна – зумовлює емоційне ставлення працівника ОВС до діяльності;

адаптивна – забезпечує пристосування працівника ОВС до умов професійної діяльності;

операціональна – визначає процес і результат діяльності шляхом конструювання, проектування, оцінювання, прогнозування засобів та форм здійснення діяльності;

захисна – забезпечує захист життєдіяльності працівника;

споживча – визначає умови, засоби життєдіяльності співробітника ОВС;

креативна – забезпечує творчий підхід працівника ОВС до власної діяльності.

Професійна діяльність працівника ОВС пов'язана з об'єктами матеріального й духовного світу. Роль і значення певних норм та аксіом щодо цих об'єктів зумовлені певними функціями. Отже, до таких **функцій об'єктних життєдіяльнісних установок** працівника ОВС належать:

гносеологічна – забезпечує пізнання працівником ОВС об'єктів матеріального та духовного світу;

емотивна – визначає емоційне ставлення працівника ОВС до об'єктів матеріального й духовного світу;

ціннісно-оцінна – забезпечує тип ставлення працівника ОВС до об'єктів матеріального та духовного світу (споживчо-корисливий, егоцентричний, залежний, руйнівний, колекціонування тощо);

креативна – передбачає вдосконалення працівником ОВС об'єктів матеріального та духовного світу;

споживча – забезпечує існування й життєдіяльність працівника ОВС шляхом використання ним об'єктів матеріального та духовного світу;

захисна – зумовлює самозбереження шляхом використання об'єктів матеріального та духовного світу.

Значення та роль установок у життєдіяльності працівника ОВС здебільшого залежить від тих функцій, які він обирає для себе

як значущі. Різні правоохоронці можуть дотримуватися однієї і тієї самої установки з різних причин, а окремих працівник може наслідувати певну установку з більш ніж однієї причини. Від функцій залежить також те, наскільки певна установка працівника ОВС узгоджується з іншими установками та наскільки легко її змінити. Отже, функції життєдіяльнісних установок визначають внутрішню цілісність особистості працівника ОВС, його індивідуальну картину життєдіяльності. Тому, здійснюючи професійно-психологічний відбір кандидатів на службу в ОВС, необхідно обов'язково вивчати їх різновиди життєдіяльнісних установок і функцій, що їх забезпечують. Для цього необхідно розробити за запровадити до системи професійного відбору валідний і надійний психодіагностичний інструментарій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цильмак А. Н. Типология жизнедеятельностных установок [Электронный ресурс] / А. Н. Цильмак // Психологическая наука и образование / Портал психологических изданий PsyJournals.ru. – 2012. – № 1. – Режим доступа : http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2012/n1/50199.shtml.
2. Katz D. A Preliminary Statement to a Theory of Attitude Structure and change / D. Katz, E. Stotland // Psychology: a study of a Science. – New York, 1959. – Vol. 3. – P. 423–475.
3. Шихирев П. Н. Исследования социальной установки в США / П. Н. Шихирев // Вопросы философии. – 1973. – № 2. – С. 159–166.
4. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки [Электронный ресурс] / Д. Н. Узнадзе. – Режим доступа : http://www.bookshunt.ru/b8574_psihologiya_ustanovki.
5. Торшинин М. Е. Социально-психологическая установка личности [Электронный ресурс] / М. Е. Торшинин. – Режим доступа : <http://www.mibif.ru/st/library/op/spul.shtml>.
6. The Authoritarian Personality / T. W. Adorno, E. Frenkel-Brunswick, D. J. Levinson et al. – New York : Harper & Brothers, 1950. – 228 p.

7. Kelman H. C. Compliance, Identification, and Internalization: three Processes of Opinion Change / H. C. Kelman // Journal of Conflict Resolution. – 1958. – № 2 (1). – P. 51–60.
